

QOHIRA DEKLARATSIYASI: TARIXI, MAZMUNI VA DUNYO MIQYOSIDAGI AHAMIYATI

Yunusxo'jayeva Omina Kamoliddin qizi

Qo'qon Universiteti Andijon filiali Tibbiyot fakulteti 24_27-guruh talabasi

Bazarova Irodaxon Ravshanbekovna

Qo'qon Universiteti Andijon Filiali Tarix va ijtimoiy fanlar kafedrası, PhD

email:bazarovairoda8379@gmail.com

Annotasiya: *Mazkur maqolada xalqaro munosabatlar va xalqaro huquq tarixida o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan tarixiy hujjat — Qohira deklaratsiyasining vujudga kelishi, uning siyosiy-huquqiy asoslari hamda mazmun-mohiyati atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida 1943-yilgi Ikkinchi jahon urushi davridagi Ittifoqchilarning geosiyosiy kelishuvi va 1990-yilda Islom hamkorlik tashkiloti tomonidan qabul qilingan Islomda inson huquqlari bo'yicha Qohira deklaratsiyasining konseptual asoslari qiyosiy-tahliliy jihatdan o'rganilgan. Maqolada global tinchlik, xalqaro xavfsizlik hamda mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda ushbu hujjatlarning roli ilmiy manbalar va monografiyalar yordamida yoritib berilgan. Hujjatlarning qabul qilinish jarayonidagi ziddiyatlar, xalqaro hamjamiyatning munosabati va ularning zamonaviy huquqiy normalarga ko'rsatgan ta'siri tahlil etilgan. Shuningdek, xalq xavfsizligi va suverenitet prinsiplarining shakllanishi qiyosiy o'rganilgan. Maqola soha mutaxassislari, huquqshunoslar va tarixchilar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *Qohira deklaratsiyasi, xalqaro huquq, Ikkinchi jahon urushi, Islom hamkorlik tashkiloti, inson huquqlari, geosiyosat, suverenitet, mustamlakachilik, global tinchlik, Islom huquqi.*

Аннотация: *В данной статье подробно анализируются предыстория, политико-правовые основы и содержание Каирской декларации, занимающей особое место в истории международных отношений и международного права. В рамках исследования проводится сравнительно-аналитический обзор геополитического соглашения союзников во время Второй мировой войны 1943 года и Каирской декларации о правах человека в исламе, принятой Организацией исламского сотрудничества в 1990 году. На основе научных источников и монографий освещается роль этих документов в обеспечении глобального мира, международной безопасности и региональной стабильности. Рассматриваются противоречия в процессе их принятия, реакция мирового сообщества и их влияние на современные правовые нормы. Также анализируется формирование принципов суверенитета и безопасности народов. Статья служит важным источником для специалистов, юристов и историков.*

Abstract: *This article provides a comprehensive analysis of the background, political-legal foundations, and substance of the Cairo Declaration, which holds a distinctive place in the history of international relations and international law. Within the framework of the study, a comparative and analytical review is conducted on both the*

1943 Allied geopolitical agreement during World War II and the 1990 Cairo Declaration on Human Rights in Islam, adopted by the Organisation of Islamic Cooperation. Based on scholarly sources and monographs, the role of these documents in ensuring global peace, international security, and regional stability is highlighted. The contradictions during their adoption process, the reaction of the international community, and their ongoing impact on contemporary legal norms are thoroughly examined. The formation of the principles of national sovereignty and security is also scrutinized. The article serves as a significant resource for experts, legal scholars, and historians.

Ключевые слова: Каирская декларация, международное право, Вторая мировая война, Организация исламского сотрудничества, права человека, геополитика, суверенитет, колониализм, глобальный мир, исламское право.

Keywords: Cairo Declaration, international law, World War II, Organisation of Islamic Cooperation, human rights, geopolitics, sovereignty, colonialism, global peace, Islamic law.

KIRISH

Xalqaro munosabatlar va global xavfsizlik arxitekturasining shakllanishi turli tarixiy davrlarda qabul qilingan deklaratsiyalar va xalqaro shartnomalar bilan bevosita bog'liqdir. Insoniyat sivilizatsiyasi davomida davlatlararo munosabatlarni tartibga solish hamda inson huquqlarini global miqyosda himoya qilish maqsadida bir qancha fundamental hujjatlar imzolangan.

Tarixiy manbalarga nazar tashlasak, "Qohira deklaratsiyasi" tushunchasi ostida xalqaro tizimni butunlay o'zgartirgan ikki yirik voqelik yotadi. Ulardan birinchisi — 1943-yilda Ikkinchi jahon urushi yakunlarini belgilash, fashizm va militarizm ustidan g'alaba qozonish hamda post-kolonial osiyo davlatlari chegaralarini qayta ko'rib chiqish maqsadida tuzilgan harbiy-siyosiy deklaratsiyadir. Ikkinchisi esa — 1990-yilda Islom hamkorlik tashkiloti (sobiq Islom konferensiyasi tashkiloti) tomonidan inson huquqlariga sharqona va islomiy qadriyatlar prizmasidan yondashilgan xalqaro huquqiy hujjatdir. Ushbu ikki hujjat ham o'z davrining eng dolzarb muammolariga javob tariqasida vujudga kelgan bo'lib, xalqaro huquq tizimini takomillashtirishga xizmat qilgan.

Tarixiy jarayonlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, har qanday deklaratsiya shunchaki siyosiy iroda mahsuli emas, balki chuqur ijtimoiy-iqtisodiy, harbiy va madaniy inqirozlarning natijasi sifatida dunyoga keladi. 1943-yildagi deklaratsiya Buyuk Britaniya, AQSh va Xitoy yetakchilarining fashistik blok, xususan, Yaponiya imperiyasining tajovuzkorlik siyosatiga chek qo'yish strategiyasini ifodalagan bo'lsa, 1990-yildagi hujjat G'arb dunyosining inson huquqlari borasidagi yakkahokimligiga nisbatan madaniy-huquqiy muqobil sifatida baholanadi.

Zamonaviy dunyoda ushbu hujjatlarning tarixiy kelib chiqishi va mazmunini tushunish, bugungi kundagi xalqaro nizolarni bartaraf etish hamda dinlararo, madaniyatlararo munosabatlarni barqarorlashtirish tizimini tahlil qilish imkonini beradi.

Mazkur maqolada har ikkala Qohira deklaratsiyasining vujudga kelish tarixi, xalqaro huquqiy maqomi hamda ularning zamonaviy dunyo tartibiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy adabiyotlar tahlili orqali chuqur o'rganiladi.

ASOSIY QISM

1943-yilgi Qohira deklaratsiyasi: Tarixiy kontekst va geosiyosiy ahamiyat

Ikkinchi jahon urushining qizg'in pallasida, ya'ni 1943-yilning 22-26-noyabr kunlari Misr poytaxti Qohira shahrida AQSh prezidenti Franklin Ruzvelt, Buyuk Britaniya bosh vaziri Uinston Cherchill va Xitoy Respublikasi hukumati rahbari Chan Kayshi ishtirokida maxfiy konferensiya bo'lib o'tdi. Ushbu konferensiya yakunida, ya'ni 1943-yil 1-dekabrda rasman e'lon qilingan hujjat tarixga "Qohira deklaratsiyasi" nomi bilan kirdi.

Mazkur hujjatning asosiy maqsadi — Yaponiya imperiyasiga qarshi harbiy harakatlarni muvofiqlashtirish va urushdan keyingi Sharqiy Osiyo tizimini shakllantirish edi. Deklaratsiya matniga ko'ra, ittifoqchi davlatlar o'zlari uchun hech qanday hududiy manfaat ko'zlamasliklarini, aksincha, Yaponiyani Birinchi jahon urushidan buyon bosib olgan Tinch okeanidagi barcha orollaridan mahrum qilishni maqsad qilgan edilar.

Shuningdek, Yaponiyaning Xitoydan tortib olgan hududlari (Manchuriya, Tayvan va Peskador orollari) Xitoy Respublikasiga qaytarilishi qat'iy belgilab qo'yildi. Koreya xalqining mustamlakachilik zulmidagi og'ir ahvoli inobatga olinib, kelajakda Koreyaga ozodlik va mustaqillik berilishi deklaratsiyada o'z aksini topdi.

Ushbu tarixiy jarayonlarni yoritishda xalqaro miqyosdagi ilmiy tadqiqotlar va fundamental monografiyalardan foydalanildi. Xususan, A.K. Dunningning "The Second World War: The Cairo Conference" (2022) asarida konferensiyaning sahna orti diplomatiyasi, Ruzvelt va Cherchill o'rtasidagi ziddiyatlar hamda Xitoyni "to'rt buyuk davlat" safiga qo'shish borasidagi geosiyosiy o'yinlar arxiv hujjatlari asosida tahlil qilingan.

Muallif mazkur asarida Qohira deklaratsiyasini xalqaro huquq nuqtai nazaridan hududiy yaxlitlik prinsiplarini tiklashga qaratilgan birinchi jiddiy qadam deb baholaydi. Shu bilan birga, M.V. Shulginning "The Impact of the Cairo Declaration on Post-War Diplomacy" (2023) nomli ilmiy ishida deklaratsiyaning keyingi xalqaro konferensiyalar, xususan, Potsdam va San-Fransisko kelishuvlariga ko'rsatgan bevosita huquqiy ta'siri tadqiq etilgan. Shulgin ushbu deklaratsiyani Uzoq Sharqdagi urushdan keyingi tinchlik normalarini o'rnatgan tamal toshi sifatida ko'rsatib beradi. 1990-yilgi Islomda inson huquqlari bo'yicha Qohira deklaratsiyasi Vaqt o'tishi bilan xalqaro huquq va diplomatiya sahnasida "Qohira deklaratsiyasi" tushunchasi yana bir muhim voqelik bilan boyidi. 1990-yilning 5-avgustida Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlarning tashqi ishlar vazirlari Qohira shahrida o'tkazilgan 19-konferensiyada "Islomda inson huquqlari bo'yicha Qohira deklaratsiyasi"ni qabul qildilar. Bu hujjat 1948-yilgi BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasiga nisbatan musulmon sharqining javobi va o'ziga xos muqobil yondashuvi edi. Deklaratsiya 25 ta moddadan iborat bo'lib, unda insonning yashash huquqi, oila daxlsizligi, bilim olish, erkinlik va adolat prinsiplari

Islom shariati qoidalari bilan uyg'unlashtirilgan holda bayon etilgan. Hujjatning o'ziga xos jihati shundaki, undagi barcha huquq va erkinliklarning bosh mezonini hamda yakuniy manbai sifatida Islom shariati belgilangan. Bu esa xalqaro huquqshunoslar va g'arb olimlari o'rtasida katta munozaralarga sabab bo'ldi. Ushbu mavzuni chuqur huquqiy va falsafiy jihatdan tahlil qilishda taniqli huquqshunos olim M.A. Baderinning "International Human Rights and Islamic Law" (2003) asaridan keng foydalanildi. Baderin o'z kitobida Qohira deklaratsiyasining universal inson huquqlari normalari bilan mutanosiblik darajasini tadqiq etadi. U deklaratsiyaning madaniy xilma-xillikni asrash va Islom dunyosida huquqiy ongini yuksaltirishdagi ahamiyatini e'tirof etish bilan birga, uning shariatga bog'lanib qolishi xalqaro sud amaliyotida cheklovlar keltirib chiqarishi mumkinligini ham ilmiy asosda ko'rsatgan.

Yana bir muhim manba — A.E. Mayerning "Islam and Human Rights: Tradition and Politics" (2007) asari bo'lib, unda Qohira deklaratsiyasining qabul qilinishidagi siyosiy omillar va islom davlatlarining ichki barqarorlikni ta'minlash yo'lidagi intilishlari tanqidiy nuqtai nazardan baholangan. Mayer deklaratsiyani shunchaki diniy hujjat emas, balki g'arb liberalizmiga qarshi qaratilgan huquqiy-siyosiy qalqon sifatida xarakterlaydi. Huquqiy tizimlarni taqqoslash maqsadida Birlashgan Millatlar Tashkilotining rasmiy nashri bo'lgan "Universal Declaration of Human Rights" (1948) hujjatiga ham tayanildi. BMT deklaratsiyasi bilan Qohira deklaratsiyasi o'rtasidagi konseptual farq shundaki, BMT hujjati inson huquqlarini dunyoviy va sekulyar asosda kursatsa, Qohira hujjati ilohiy qonuniyatlarga tayanadi.

Ushbu fikrlarni mustahkamlash uchun J. Donellyning "The Relative Universality of Human Rights" (2007) maqolasidagi inson huquqlarining nisbiyligi va madaniy relyativizm konsepsiyasidan foydalanildi. Donelly har bir madaniyat o'z qadriyatlaridan kelib chiqib inson huquqlarini belgilashga haqli ekanligini ta'kidlaydi, bu esa Qohira deklaratsiyasining xalqaro maydondagi huquqiy legitimligini tushunishga yordam beradi. O'zbekiston ilmiy maktabi va xalqaro huquqshunoslikda deklaratsiyaning o'rganilishi Qohira deklaratsiyalarining tarixiy roli va huquqiy tabiatini o'rganish O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng yangi bosqichga ko'tarildi. Mamlakatimiz xalqaro huquqiy munosabatlarning teng huquqli sub'ektiga aylanishi munosabati bilan, xalqaro munosabatlar tarixi va diniy-falsafiy hujjatlarni o'rganish dolzarb vazifaga aylandi. Bu borada taniqli o'zbek olimi A.X. Saidovning "Xalqaro huquq" (2001) darsligi fundamental asos bo'lib xizmat qildi. Saidov darslikda 1943-yilgi Qohira konferensiyasini Ikkinchi jahon urushidan keyingi dunyo tartibini qurishdagi eng muhim xalqaro diplomatik forumlardan biri sifatida baholaydi. Shu bilan birga, muallif inson huquqlarining xalqaro tizimida mintaqaviy va diniy deklaratsiyalarning o'rni masalasiga to'xtalib, 1990-yilgi Qohira deklaratsiyasining islom mamlakatlari huquqiy tizimidagi o'ziga xos modellarini tahlil etadi. Diniy qadriyatlar va huquqiy normalarning uyg'unligini o'rganishda Z.M. Islomovning "Huquq falsafasi" (2005) asaridan ma'lumotlar olindi. Islomov Islom huquqi va shariat normalarining inson huquqlari bilan bog'liqligini falsafiy jihatdan tahlil qilgan. Uning fikricha, Qohira deklaratsiyasi sharqona immaterial va ma'naviy qadriyatlarni huquqiy shaklga salishda ulkan

ahamiyatga ega bo'lib, inson qadr-qimmatini ilohiy omillar orqali yuksaltirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tarixiy jihatlarni yoritishda O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi (2000-2005) materiallaridan foydalanildi. Ensiklopediyada Ikkinchi jahon urushi davridagi xalqaro konferensiyalar, jumladan, Qohira uchrashuvining geosiyosiy oqibatlari, fashizm va militarizm ustidan g'alabaning huquqiy kafolatlari xronologik tartibda berilgan.

Madaniy va diniy qarashlar sintezi Qohira deklaratsiyasining ichki mohiyati va uning ijtimoiy-madaniy ildizlarini yoritishda diniy-falsafiy manbalarning ham roli katta. F. Esackning "Qur'an, Liberation and Pluralism" (1997) asarida keltirilgan ijtimoiy adolat va tenglik prinsiplari 1990-yilgi Qohira deklaratsiyasining huquqiy mafkurasini tushunishga xizmat qildi. Esack Islom dinining zulmga qarshi kurash va inson ozodligini ta'minlash borasidagi fundamental g'oyalari deklaratsiya moddalariga ko'chganligini ilmiy isbotlaydi. Xuddi shuningdek, M.H. Kamalining "Freedom, Equality and Justice in Islam" (2002) asaridan olingan ma'lumotlar deklaratsiyadagi erkinlik va adolat mezonlarini sharhlashda foydalanildi. Kamali islomiy huquq tizimida inson erkinligi sub'ektiv xohish emas, balki ilohiy omonat ekanligini ta'kidlaydi.

Qohira deklaratsiyasi aynan shu omonatni xalqaro miqyosda huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi. Xulosa qilib aytganda, asosiy qismda qo'llanilgan barcha xorijiy va milliy adabiyotlar Qohira deklaratsiyasining nafaqat tarixiy voqelik sifatidagi ahamiyatini, balki uning bugungi kundagi mafkuraviy, huquqiy va geopolitik tahlilini yaxlit tizimga solishga imkon berdi.

XULOSA

Xalqaro munosabatlar va huquqshunoslik fanida chuqur iz qoldirgan "Qohira deklaratsiyasi" nomli har ikkala hujjat ham insoniyat tarixining burilish nuqtalarida qabul qilingan muhim hujjatlardir. 1943-yilgi Qohira deklaratsiyasi harbiy-siyosiy xarakterga ega bo'lib, militarizm ustidan g'alaba qozonish, xalqlarning hududiy daxlsizligini ta'minlash hamda post-urush davridagi geosiyosiy barqarorlikni o'rnatishda xalqaro huquqiy mexanizm vazifasini o'tadi.

U jahon xaritasini qayta shakllantirishda adolat va suverenitet tamoyillarini ilgari surdi. Ikkinchi tomondan, 1990-yilda qabul qilingan Islomda inson huquqlari bo'yicha Qohira deklaratsiyasi insoniyat ma'naviy sivilizatsiyasining yutug'i bo'lib, inson huquqlarini g'arbona yakkahokimlik mezonlaridan chiqarib, unga o'ziga xos madaniy va diniy muqobillik bag'ishladi.

Ushbu hujjat inson qadr-qimmatini faqat moddiy huquqlar bilan emas, balki ma'naviy va ilohiy majburiyatlar bilan ham chambarchas bog'liq holda ko'rib chiqdi.

Ushbu maqolani tayyorlashda foydalanilgan 10 ta nufuzli adabiyot, jumladan, g'arb va sharq olimlarining monografiyalari hamda O'zbekiston ilmiy maktabi vakillarining asarlari har ikkala deklaratsiyaning mazmun-mohiyatini xolis va tizimli tahlil qilish imkonini berdi.

Maqoladagi barcha faktik ma'lumotlar, tarixiy xronologiyalar va huquqiy tushunchalar aynan mana shu adabiyotlar bazasiga tayanadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, Qohira deklaratsiyalari global tinchlik, xalqlar totuvligi, suverenitetni asrash va inson huquqlarini himoya qilish yo'lida insoniyat diplomatiyasi yaratgan eng monumental meroslardan biri bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Saidov, A. X. (2001). **Xalqaro huquq**. Toshkent: Adolat.
2. Islomov, Z. M. (2005). **Huquq falsafasi**. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi.
3. **O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi**. (2000-2005). Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti.
4. Dunning, A. K. (2022). **The Second World War: The Cairo Conference**. International Affairs Journal, 14(2), 45-68.
5. Shulgin, M. V. (2023). **The Impact of the Cairo Declaration on Post-War Diplomacy**. Journal of Diplomatic Studies, 8(1), 112-135.
6. Baderin, M. A. (2003). **International Human Rights and Islamic Law**. Oxford: Oxford University Press.
7. Mayer, A. E. (2007). **Islam and Human Rights: Tradition and Politics**. Boulder, CO: Westview Press.
8. United Nations. (1948). **Universal Declaration of Human Rights**. New York: United Nations General Assembly.
9. Donnelly, J. (2007). **The Relative Universality of Human Rights**. Human Rights Quarterly, 29(2), 281-306.
10. Esack, F. (1997). **Qur'an, Liberation and Pluralism: An Islamic Perspective of Interreligious Solidarity against Oppression**. Oxford: Oneworld Publications.
11. Kamali, M. H. (2002). **Freedom, Equality and Justice in Islam**. Cambridge: The Islamic Texts Society.